magyaroknak a régi perzsáktóli eredetéről írt értekezései nincsenek is oly hasznomra, mint a szegény öreg gondolá, legalább számos kivonatai melyeket hosszú életén át mindenféle — főképp régibb — könyvekből készített, néha nem kis mulatságomra szolgálnak."

Bár nevet nem említ, erősen valószínű, hogy volt nevelőjéről ír. Hiszen Pruzsinszky is „professori hivatalt viselt", ahonnan elbocsátották. A „néhány meggondolatlan probléma megfejtésére vetve magát" kitétel esetleg arra utal, hogy nem szakított forradalmi, haladó nézeteivel, sőt ezeknek hangot is adhatott. Továbbá: semmiféle adatunk nincs arra, hogy Eötvösék családjában Pruzsinszkyn kívül valaki élt volna, méghozzá olyan viszonyban a fiatal báróval, hogy írásait ráhagyja. Minden okunk megvan tehát, hogy az Eötvös által említett „tudóst" Pruzsinszky Józseffel azonosítsuk.

Eötvös megjegyzéséből világosan kitűnik, hogy nevelője az ő házukban halt meg. A pontos évszám itt sem szerepel, de elképzelhető, hogy Pruzsinszky még 1831 után is élt valameddig. Megerősítést nyer a szövegből Kazinczy és Falk Miksa jellemzése, mely szerint Pruzsinszky különc, de nagytudású ember volt.[10] Foglalkozott alkimiával is, eközben írhatta tanulmányát a bölcsek köveről. Híve volt a perzsa—magyar rokonság divatos elméletének. Sokat olvasott, s olvasmányait kijegyzetelte, a jegyzeteket összegyűjtötte, megőrizte.

A kivonatok szerepet kaptak Eötvös életében is. Már gyermekkorában láthatta, miként dolgozik egy tudós (igaz, csak egy műkedvelő tudós), már ekkor megtanulhatta a jegyzetelés technikáját, amelynek a későbbiek során nagy hasznát vette.[11] Ennél fontosabb, hogy az örökölt iratanyag tartalmilag olyan volt, amit Eötvös felhasználhatott munkájában. 1845-ben, a fentebb említett cikk megírásakor a jegyzetek még megvoltak. Az egyik céduláról — amely a középkori Chronicon farnenseből Muratori Scriptores rerum italicarum című forráskiadványa alapján kiírt részleteket tartalmazott — idézett is egy latin mondatot.[12] Ugyanebben az évben, egy másik Agricola-levélben a francia forradalom nagy alakjának, Camille Desmoulins-nek egyik gondolatát idézi, szintén a „kivonathalom"-ból.[13] Feltételezhető, hogy más műveibe is beledolgozta Pruzsinszky jegyzeteit, bár máshol nem hivatkozik ezekre. A kivonatok azóta elvesztek, az értekezéseknek sincs nyomuk. A jegyzetekből csupán kettő maradt fenn — a szeretett tanítvány, Eötvös írásaiban.

Bényei Miklós

Leopardi-emlékek Tóth Árpád versében?

(Elégia egy rekettyebokorhoz)

Ha felmerül a kérdés: vajon az *Elégia egy rekettyebokorhoz* megszületésekor éltek-e Tóth Árpádban Leopardi-reminiszcenciák, vagy konkrétabban: a téma és a hangulat hasonlósága folytán megjelent-e Tóth Árpád emlékezetében Leopardi verse, a *La ginestra (A rekettye)*, a feltételezés, ha mégoly elgondolkodtató is, első látásra merőben önkényesnek tűnhet.

Ha azonban Leopardi versét olvassuk, nyomban észre kell vennünk, hogy a meditatív elemek elmaradásával, midőn a vers sodró folyásúvá válik, megjelenik egy félreérthetetlenül elégikus hangnem; az elégia műfaját pedig Tóth Árpád verse már a címében is jelzi. Itt van azután a magyar költőnek egy sajátos kifejezése: *ember-utáni csend*, amely erősen emlékeztet a *L'infinito (A végtelen)* egyik szókapcsolatára: *sovrumani silenzi*, és amely csak Leopardi pesszimizmusára és nyelvezetére vezethető vissza. S hogy e két kifejezés rokonsága mennyire mélyen gyökerezik, azt a puszta szemantikai egyezésen túl hangulati értékük azonossága is jelzi. Mindkettő túllépi a felfoghatót és az elképzelhetőt, s ezáltal mindkettő döbbent félelmet kelt. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy Tóth Árpád verse nemcsak címében emlékeztet Leopardi *La ginestrá*jára, amely éppúgy magában foglalja egy végső álomképnek, az igaz és teljes testvériségnek megszületését, és amely azáltal, hogy Leopardi a rekettyét a puszták virágaként az ellenséges természet végtelen hatalma és az ember kiszolgáltatottsága közötti ellentét jelképévé emeli, a költő figyelmeztetése. A magyar versben is ott van ez a figyelmeztetés, főként abban a verssorban, ahol a természet a *néma ünnepély*re, az *ember-utáni csend*re vágyik. De a két költemény még más meglepő hasonlóságot is felmutat. A *La ginestra* így kezdődik: „Qui su l'arida schiena / Del formidabil monte / Sterminator Vesevo ..." („A pusztító Vezúvnak / Iszonyatos hegyormán, / Itt a sivó gerincen..." — Rába György fordítása), az *Elégia* pedig így: „Elnyúlok a hegyen, hanyatt a fűbe fekve..." Mindkettőben egy hegy, már-már a kívülállás szimbóluma a kiindulópontja annak a mégis oly részvevő, szenvedésekben fogant végső következtetésnek az emberi nem boldogtalanságáról.

[10] KAZINCZY Ferenc: Magyar Pantheon. Bp. én. 393. — FALK Miksa: Kor- és jellemrajzok. Bp. 1903. 213.
[11] Eötvös olvasási szokásairól, jegyzeteiről: BÉNYEI Miklós: Eötvös József könyvtára. MKSz, 1970. 190—192.
[12] EÖTVÖS József: Kisebb politikai czikkek. Bp. 1903. 17.
[13] Uo. 30. A cikk a Pesti Hírlap 1845. augusztus 8-i számában jelent meg.

Ugyanakkor azonban kezdettől fogva nyilvánvalók az eltérések. Leopardinál a hegy olyan elem, amely kietlenségével a költő pesszimista látomását támasztja alá, Tóth Árpádnál viszont a hegy zöldje a remény érzését kelti, benne ott dereng valahol az életöröm. A *La ginestra*, melyet Leopardi kötete végére helyezett, bár szerepe jóval több annál, mégis úgyszólván a költő testamentuma, a fájdalom szülte kozmikus látomás végső összegezése; az *Elégia* ezzel szemben Tóth költészetének csupán egy állomása, annak a fejlődésnek a konkretizálódása, amelynek első jelei már 1916-ban észlelhetők, s amelynek során a befelé forduló szenvedés, nem utolsósorban az első világháború egyre véresebb eseményeinek hatására, mindinkább az emberi fájdalom átfogóbb, együttérzőbb tudatának szintjére emelkedik.

A további egybevetés csak még nyilvánvalóbbá tenné a két költemény mondanivalójának, formájának, stílusának különbségeit. Legfeljebb azt lehetne mondani, hogy míg Leopardi verse az érzelmek lázadása a lét kegyetlensége ellen, Tóth Árpádé vád a kegyetlenség ellen, amit az élet felszínre hoz. A két költő két különböző kort, társadalmi-történelmi formát, két különböző kultúrát képvisel. Tóth Árpád fájdalma századunk emberének kínzó gyötrelmeit tárja elénk, Leopardi romantikus zaklatottsága a neoklasszikus irányzatban születik meg. Elmondhatjuk tehát azt, amit Király György 1922-ben a *Független Szemlé*ben helyesen állapított meg: „...míg Leopardi romantikus pesszimizmusát az antik peplosz klasszikus redői alá rejti, Tóthnál minden sor vonaglik, minden kifejezés fájdalomtól remeg..." De ami talán a leginkább megkülönbözteti a két költőt, az rövid életük különbözőségéből adódik. Tóth Árpád úgy viseli sorsát, hogy fogékony és nyitott marad minden újra, így a politikára, a történelem mozgató eszközére is; Leopardi viszont elszakadt és eltávolodott attól, s a betegség okozta lelki torzulásokkal folytatott minden küzdelme ellenére túlhaladott, retrográd álláspontra jutott, gúnyolta a haladást és az emberi szellem új vívmányait, a liberalizmust és a reformkísérleteket, azaz minden olyan törekvést, mely vitalitásból fakad.

Mindezek után már csak annak tisztázása van hátra, hogy a fent említett téma- és kifejezésbeli egyezéseket, hasonlóságokat vajon csak a véletlenek eredményezték-e.

1836 tavaszán, amikor Nápolyban kitört a kolerajárvány, Leopardi a Vezúv lejtőin keresett menedéket, ahol — mint Ranieri írja — „ebbe forza e quiete di comporre sia *Il tramonto della luna* e *La ginestra*, che sono le bellissime fra le sue belle cose, sia i *Paralipomeni*".[1]

Tóth Árpád a tüdőbaj miatt, amelyben szenvedett, többször is hosszú kényszerpihenőt töltött hegyek között. Egy alkalommal, 1917-ben, amikor a háború miatt nem mehetett Davosba, kezelőorvosának, Lipscher doktornak beleegyezésével a Szepesség déli részébe utazott. „Svedlér egy kis eldugott falu, őrült magányban fogok ott élni az öreg hegyek közt..." — írja Debrecenből Hatvany bárónak 1917. január 12-én, az indulás előtt.[2] Ugyanazon év szeptember 4-én, elküldvén a bárónak az *Elégia* kéziratát, amely Svedléren született meg, augusztus 29 és 31 között, így ír Debrecenből, ahová anyósának hirtelen halála miatt tért vissza néhány napra: „Mostanában, remélem, produktívabb időim lesznek, mint a nyáron át, mikor nem tudtam magam felrázni a boldog lustaságból, s mikor Nagy Zoltán barátunk egy hónapos vizitje is csak arra volt jó, hogy végigbotanizáltuk együtt a szepességi flórát."[3]

Amint látjuk, Tóth Árpád számára is megvoltak a feltételek a hegyekkel és a rekettyével való találkozásra, költői élményre. S hogy meddig szabad teljes eredetiséget feltételezni, s hogyan juthat el két, egymástól időben és élményanyagban oly távoli költő közös ihletforráshoz és kifejezésmódhoz, arra a magyar költő levelezése adhat példát.

A Svedléren 1917. június 1-én kelt levélnek köszönhető, hogy tudunk Tóth Árpád kéréséről, amelyet barátjához, Bródy Pálhoz, a Vígszínház rendezőjéhez intézett. A költő egy olasz—német szótárt kért, s néhány „jó" olasz könyvet, elsősorban Carducci és Leopardi verseit, D'Annunzio prózai írásait.[4] Az 1917. június 4-én kelt, Bródy Pálnak és Andornak címzett levélben a költő megismétli kérését, kiegészítve azt még egy kis olasz—magyar szótárral is.[5] A ceruzás áthúzás, amely itt Tóth Árpád levelének kéziratán látható, minden bizonnyal Bródy Páltól való, aki ily módon jelölte meg, hogy a tőle kért könyveket sikerült beszereznie.[6] S talán ő maga, Bródy adta át azokat a költőnek, amikor közvetlenül ezután Svedlérre utazott, hogy meglátogassa barátját, mint ahogy az egy dátum nélküli, de kétségkívül 1917. június 4 és 17 között kelt levélből kiderül, amit Tóth Árpád Zsuzsának, Bródy Pál nővérének írt, s amelyen a fivér aláírása is olvasható a költőnek és feleségének aláírásán kívül.[7]

[1] Antonio RANIERI: Sette anni di sodalizio con Giacomo Leopardi. Napoli 1919. 48. — Az olasz szövegrész fordítása: „erőt meritett és nyugalmat lelt olyan alkotásokhoz, mint a *Holdnyugta* és *A rekettye*, melyek szép dolgai között is a legszebbek, vagy a *Paralipomeni*".
[2] TÓTH Árpád: Összes Művei. Kritikai kiadás (a továbbiakban: TÁkrk). 5. kötet.
[3] TÁkrk V. 154.
[4] TÁkrk V. 146.
[5] TÁkrk V. 147.
[6] TÁkrk V. 388.
[7] TÁkrk V. 148. és 389.

A debreceni poéta tehát ismerte Leopardi verseit, még ha megértésükhöz feltételezhetően a szótár gyakori forgatására volt is szüksége.

Ha Leopardit a fájdalom költőjeként tartjuk számon, önként kínálkozik ez az elnevezés Tóth Árpádra is. Ha pedig így van, nehéz lenne elképzelni, hogy egy ilyen érzékeny és rendkívül fogékony költőben ne hagyott volna maradandó nyomot Leopardi fájdalmas üzenete, nemes veretű költői nyelve.

Semmivel sem kívánjuk kisebbíteni Tóth Árpád költői nagyságát, és nem kívánjuk kétségbe vonni eredetiségét sem, mindössze azt állítjuk — s ez talán épp nagysága mellett szól —, hogy az Elégia megszületésekor, a rekettyebokor költői élményanyaggá válása és az élmény megformálása során felcsendülhetett benne annak a fájdalomnak hangja, amely az övével rokon, s amit Leopardi verseiből érzékenysége folytán megőrzött.

Mario De Bartolomeis
(Bologna)